

עריכת גורלות בשבת לטובת שמירות, תורניות ומטלות

הרב שרגא נתן דהן, רס"ן
רב בית הספר להגנה אווירית, חיל האוויר

א. רקע

המשרתים במערכות הביטחון השונים נאלצים לא אחת לבצע משימות עם מספר עמיתים. חלוקת המשימות, עיתויי הביצוע, מקום ביצועם וכדו', נקבעים בדרך כלל על ידי המפקדים אשר אמונים על ביצוע המשימה. לא אחת מוטלת על החיילים עצמם האחריות בחלוקת המשימות והמטלות השונות ביניהם.

לצורך כך משתמשים החיילים באמצעים שונים, כגון 'טבלת צדקי' (אשר בוחנת כי המטלות מחולקות באופן מאוזן ושוויוני), חלוקה שרירותית, חלוקה בהסכמה, ולעיתים עורכים הם 'גורלי', שכן ישנם מטלות או זמני ביצוע אשר מהווים עול על מבצעם, ובאמצעות הגורל ישנה הסכמה מצד החיילים לקבל את דין תוצאות ההגרלה שנערכה.

באמצעות 'גורלות' אלו קובעים החיילים מי ישמור בשעות הלילה המאוחרות, מי ישאר תורנות בשבת במוצב המרוחק, מי ישמור בעמדה המרוחקת ממאהל המגורים (ומצריך טירחא יתירה) ועוד.

השאלות העולות ממצאיות זו הן:

א. האם יש איסור בעריכת גורלות מעין אלה חשש משום 'משחק בקוביה'?

ב. האם יש איסור בעריכת הגרלות מעין אלה בשבת ויום טוב?

נעסוק בשתי השאלות אחת אחת.

ב. הגרלה ומניעת הבחירה החופשית, האומנם?

"ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת המוות את הטוב ואת הרע" (דברים ל)

"רבי אומר: איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם" (משנה אבות ב)

היהדות מעמידה את הבחירה החופשית של האדם בליבת עשייתנו כבני אדם. הקב"ה נתן לנו את חופש הבחירה. בזה אנו נבדלים ממלאכים ומבריות אחרות. אנו יכולים לבחור בין הטוב והרע, בין החיים להיפוכם, ח"ו, ולבחור לעצמנו דרך חיים וללכת בדרך ה'.

וכפי שמביא הרמב"ם בספרו **היד החזקה** (הלכות תשובה ה, א):

רשות לכל אדם נתונה: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק - הרשות בידו, ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע - הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה: "הן

האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע", כלומר: הן מין זה של אדם היה יחיד בעולם, ואין מין שני דומה לו בזה הענין שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע, ועושה כל מה שהוא חפץ ואין מי שיעכב בידו מלעשות הטוב או הרע, וכיון שכן הוא, פן ישלח ידו.

ומכאן שקיבל האדם בעת בריאתו אחריות הרובצת על כתפיו בקבלת החלטות ובחירות במהלך ימי חייו, והדבר מהווה תפיסת יסוד מרכזית בחייו של האדם. וכפי שמביא הרמב"ם בהמשך לדבריו (שם הלכה ג):

דבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה, שנאמר: "ראה נתתי לפניך היום את החיים". וכתב: "ראה אנכי נותן לפניכם היום". כלומר, שהרשות בידכם, וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם עושה, בין טובים בין רעים. ומפני זה הענין נאמר: "מי יתן והיה לבבם זה להם". כלומר, שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה, אלא הכל מסור להם.

וחזר עליהם הרמב"ם במכתבו לחכמי מונטפלייר (Montpellier) בצרפת, ושב וניסח עיקרון זה ואף הוסיף בחשיבותו **במורה נבוכים** (ג, יז) וכתב:

יסוד תורת משה רבנו עליו השלום וכל ההולכים אחריה היא שהאדם בעל יכולת מוחלטת... שיהא האדם בעל יכולת על כל אשר יחפוץ או יבחר ממה שיש לו יכולת עליו, וזה יסוד שתודה לה' לא נשמע כלל באומתנו הפכו.

אם כן, ניתן לסבור כי לכאורה יש בגורלות מעין בריחה מיסוד תורת משה רבינו ע"ה ומימוש הבחירה החופשית וקבלת ההחלטות.

מאידך, במקורות פוגשים אנו אירועים רבים בהם נאלצו להשתמש בהגרלות ובגורלות למיניהם, וכפי שמובא בגמרא (סנהדרין מג):

בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא ליהושע: חטא ישראל, אמר לפניו: רבונו של עולם, מי חטא? אמר ליה: וכי דילטור אני? לך הפל גורלות. הלך והפיל גורלות, ונפל הגורל על עכן, אמר לו: יהושע, בגורל אתה בא עלי? אתה ואלעזר הכהן שני גדולי הדור אתם, אם אני מפיל עליכם גורל - על אחד מכם הוא נופל. אמר לו: בבקשה ממך, אל תוציא לעז על הגורלות, שעתידה ארץ ישראל שתתחלק בגורל שנאמר: "אך בגורל יחלק את הארץ".

ואכן, חלוקת הארץ הייתה ע"י אורים ותומים וגורל. ובאמת כבר דנו הקדמונים בכך. ועיין בסוגיא שם לעיל (קד, ב), מדוע נזקקו הן לגורל והן לאורים ותומים.

כמו כן מצינו שימוש בגורל בפדיית הבכורים ע"י הלווים (חלף), שעשה משה גורלות. וכן בחירת שבעים הזקנים נעשתה על ידי גורלות.

דנו הראשונים רבות בדרך עשיית הגורל, האם ישנה חשיבות שהאופציות השונות בגורל יעמדו על חמשים אחוז (או כן או לא, או שחור או לבן, או לעזאזל או לה', וכדו'). אך בעיקרו של עניין רואים אנו כי מלאכת הגורל והשימוש בשיטה זו הינה שיטה אשר נעשה בה שימוש במקורותינו.

מעשה רב

הגאון רבי אליהו מוילנא זצ"ל השתמש לעיתים בגורלות לביור עניינים עלומים ונסתרים.

סיפור מרגש אודות 'גורל הגר"א' מובא בספר **איש חסיד היה** (עמ' 111-117), על חייו ופועלו של הצדיק הירושלמי רבי אריה לוי, שזיהה שנים עשר חיילים מתוך שלושים וחמישה חללי השיירה לגוש עציון (שלא ניתן היה לזהותם) על פי 'גורל הגר"א', ועל סמך זיהוי זה הובאו לקבר ישראל, בהוראת הגרצ"פ פרנק שאמר שיש לסמוך על הגורל.

במקרה אחר מסופר על האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג זצ"ל (לפיד האש, האדמו"ד מצאנז קלויזנבורג, עמודים שיי"ג-שי"ד), כי לאחר השואה הגיעה לסנטוריום 'גאוטינג' בסמוך לעיר מינכן בגרמניה – מקום אשר בזמן המלחמה היה בית הבראה לחיילי חיל האוויר הגרמני, וכעת הוסב ע"י האמריקאים לבית הבראה לשורדי המחנות. בידו הייתה הפתעה נדירה וקשה להשגה: ארבעה 'אלומות' של פתילי ציצית כשירות למהדרין. כמובן שמאות הנוכחים צבאו על האדמו"ר וביקשו לזכות באחת האלומות לטוויית ציציות. כשראה זאת האדמו"ר זצ"ל, הודיע שיעשה גורל (אמנם לא גורל הגר"א), והזוכים שיעלו בגורל יזכו בציציות אלו. קם מיד יהודי בשם 'מנדל פישטיק', אשר היה מצעירי חסידי גור בעיר לודז', וטען כי הוא אמור לקבל ללא הגרלה את אחת האלומות, שכן הוא בעל קדימות. לשאלת האדמו"ר בדבר סיבת קדימותו, קרע מיד ר' מנדל את חולצתו משתי צידיה, כך שנהפכה להיות בעלת ד' כנפות ואמר: "וכי יש מישהו שמחויב כעת כמוני במצוות ציצית מהתורה?". למשמע דבריו ולמוכח מעשיו נכמרו רחמיו של הרבי, ודמעה של שמחה ורגש בצבצו מבין עיניו על תמימותו והלהט היהודי שהיה טמון בחסיד זה, על אף הייסורים אותם עבר. אולם כבר הבטיח לקהל אשר חפץ היה גם לזכות בפתילים כי יעשה הגרלה, ועל כן פנה לחסיד הצעיר ואמר: "נעשה הגרלה כפי שנתדברנו, אך אל לך לדאוג, שכן אם כוונתך צרופה לשם שמייס, בטוח אני כי תזכה בגורל". ואכן קול תדהמה עבר באולם כאשר הוציא האדמו"ר את הפתק וקרא מתוכו את שמו של החסיד ר' מנדל מלודז'.

מאיך מסופר שה'סטייפלער' לא עשה 'גורל הגר"א' (ספר אורחות רבנו הקהילות יעקב, ח"א עמוד רי"ח). ובנו, הגר"ח קנייבסקי שיבלט"א ביאר זאת משני טעמים: [א] משום שלא ידוע בדיוק איך לעשותו. [ב] כי סבר שאין לסמוך על גורלות, וכפי שנאמר בתורה: "תמים תהיה עם ה' אלקיך".

וכן הובא בתוספות במסכת שבת (קנו, א ד"ה כלדאי)¹⁰⁴, והביאו הבית יוסף (יו"ד קעט) בשם הספרי, והכריע כך להלכה בשו"ע (שם סעיף א) ש"אין שואלין בגורלות".

ולכאורה אין הדבר מתיישב עם הדברים שהובאו.

בשו"ת וישב (ח"א, יג) הים יישב הסתירה על ידי שחילק בין סוגי הגורלות השונים:

104 כלדאי - בכולה סוגיא משמע דהיינו חוזים בכוכבים ולא כמו שפירש"י בערבי פסחים (דף קיג, ב) מניין שאין שואלין בכלדאים שנאמר תמים תהיה וגו' ופירש דהיינו אוב ועוד קשה דבהדיא כתיב אל תפנו וגו' ובספרי דרש מנין שאין שואלין בגורלות שנאמר תמים תהיה וגורל וחוזו בכוכבים חדא מילתא היא.

א. בירור חלוקת רכוש או נתח בין שותפים ובהסכמתם - בזה יש היתר לכתחילה לעשות גורלות, שכן כל אחד מקבל חלק ומסכימים ביניהם על המציאות שתהיה. גורלות מעין אלה מסייעים בקבלת ההחלטה, אך לא מייצרים מציאות. וכן בחלוקת תורניות ומטלות - כל אחד מקבל חלק, והגורל מסייע בידיהם להחליט איזה חלק יקבל כל אחד, וכמובן שהדבר נעשה בהסכמת הצדדים וללא תחבולות ומזימות, ובזה יהיה בעזרת השם סיעתא דשמיא.

ב. גורל לחייב אדם על מעשה שעשה (כגון מעשה עכן ויהונתן) - בזה הגורלות לא מועילות אלא אם כן נעשה ברוח הקודש. וכמובן כשנעשה הגורל על פי ציווי ה', אין לערער בזה כלל.

ג. גורל הנעשה לדעת עתידות - גורל זה נאסר מצד "תמים תהיה עם ה' אלוךך".

בדין חלוקת רכוש או נתח בין שותפים ובהסכמתם, מובא בגמרא (שבת קמט, ב; קג, א) שמותר לעשות הגרלות ולהפיס עם בני ביתו בשבת, מפני שמוחלין זה לזה. בהקשר זה רב יהודה בשם שמואל אוסר לעשות הגרלות עם מי שאינו מבני הבית אפילו ביום חול, כיוון שסובר שיש בזה חשש של 'משחק בקוביא', וכדברי רש"י במקום:

משום קוביא - דגזל הוא, דאסמכתא לא קניא, והוא אסמכתא דסמיך על הגורל אם יפול גורל אמנה הגדולה אזכה בה, ולפיכך תלה עצמו אף לגורל הקטנה על הספק, ואילו יודע מתחלה שכן - לא היה מתרצה.

נחלקו בגמרא (סנהדרין כד, ב) במהות האיסור של 'משחק בקוביא': לדעת רמי בר חמא, מכיוון שהקניין של החפץ או הכסף בו 'זכה' היה בדרך של 'אסמכתא', הרי שלא קנה ומכאן שגזל אותם, ועל כן פסול הוא לעדות. ולדעת רב ששת, אין כאן אסמכתא, וע"כ כן הכסף שזכה בו ה'משחק בקוביא' אכן שייך לו; אלא שאין במשחקים על כסף נוהג טוב של יישוב העולם, ועל כן פסול לעדות.

מדברי הרמב"ן (חידושים בבא בתרא קסז, ב) נראה שאין אסמכתא אלא בדיני ממונות. כמו כן יש מהראשונים (מרדכי על הש"ס, בבא מציעא פה, א סי' שכג בשם ראבי"ה) שחילקו בין משחק בקוביא שיודע חכמת המשחק, ואז נראה שאכן התחייב מתוך הנחה שינצח וזוהי אסמכתא. ואילו יש המשחקים ללא ידיעת חכמת המשחק, והרי הם כמנחשים או מתערבים על דבר מה שיהיה, ואין ידיעה ברורה אם יקרה או לא יקרה, ואז הרי קנו בדעתם מראש את התוצאה מבלי שסמכו על הנחה מסויימת.

הרמב"ם (הלכות מכירה יא, ב) **ומרן המחבר** (חושן משפט שע, ב) פסקו כרמי בר חמא, שהמשחק בקוביא הוא בכלל אסמכתא, ועובר על איסור גזל מדבריהם. וכן נקט השו"ע בהלכות שבת (אורח חיים שכב, ו). ברם, הרמ"א שם פסק כשיטתו בהלכות אסמכתא (חושן משפט רז, ג) כדעת **התוספות** בסנהדרין (כד, ב ד"ה כל כי האי גוונא), שכל שאין הדבר תלוי בידו כלל ולא ביד אחרים, ודאי גמר ומקני ואין בו אסמכתא.

ולהלכה הכריע הגר"ע **יוסף** זצ"ל (בשו"ת יביע אומר חלק ז', חושן משפט סי' ו') כי לבני ספרד

הפוסקים כדעת מרן, אסור לקנות כרטיסי פיס, מחשש גזל מדין אסמכתא¹⁰⁵. וחלק עליו הגר"א שפירא זצ"ל (תחומין ה, עמ' 301), וסבר כי אין איסור בכך.

ונראה לומר, שבהגרות לשמירות ומטלות אין חלוקת נתחים של דבר שיש בו קניין (חפץ וכדו'), ואין כאן התעסקות בממונות אלא במטלות ומשימות, וכפי שהיו עושים במקדש לחלוקת עבודת הקודש ועוד. נוסף על כך סברא של כף החיים (הלכות שבת, קכב, ו, הערה כח), שיש לדון את השותפים למשימה כבני משפחה, במובן זה אשר המשימה מוטלת על כתפיהם של כל בני החבורה והחלוקה נעשית על מנת להקל במעט את העומסים הקשורים במשימה. מה שאין כן באנשים זרים אשר אינם מבני החבורה, מהות ההגרלה היא לנצח ולהיפטר כליל מהמשימה ומהאחריות.

ועל כן אין בהגרלה שנועדה לחלוקת מטלות ומשימות בהסכמה חשש של מעין משחק בקוביא וכדו', ומותר לכתחילה לעשות הגרלה מעין זו. וכל שכן כאשר מדובר בקבוצת חיילים אשר הוטלה עליה המשימה כמקשה אחת, ועל כולם מוטלת האחריות על ביצועה.

והביא הרב יעקב חיים סופר מחה"ס כף החיים (שם) בשם החוות יאיר (סימן סא), שקרוב הדבר שאם הגורל נעשה כהוגן, ידבק בו ההשגחה העליונה, כמ"ש: "תמים תהיה", אבל אם היה הגורל מקולקל, אין לומר למי שזכה "מאת ה' היתה זאת".

ג. הגרלות בשבת

בהמשך למובא לעיל הוכרע להלכה (שו"ע או"ח שכב, ו):

מחלק לבני ביתו מנות בשבת, יכול להטיל גורל לומר: למי שיצא גורל פלוני יהיה חלק פלוני שלו; והוא שיהיו החלקים שווים, ואינם עושים אלא כדי להשוותם שלא להטיל קנאה ביניהם, אבל עם אחרים אסור, כיון שמקפידין זה על זה יבואו לידי מדה ומשקל. אבל ליתן מנה גדולה כנגד מנה קטנה ולהטיל גורל עליהם, אפילו בבני ביתו ובחול, אסור משום קוביא.

ויש אומרים דעם בניו ובני ביתו מותר להטיל גורל אפי' על מנה גדולה כנגד מנה קטנה, מפני שאין מקפידים. הגה: ואסור להטיל גורל בשבת, אפילו ע"י א"י.

לגבי עשיית גורל על דבר שהיה אפשר לעשותו בחול, הכריע המג"א לאסור. אמנם בשעה"צ (שם) פקפק על ראית המג"א¹⁰⁶.

ולכאורה נראה שנכון לעשות את ההגרות קודם השבת.

מדברי המחבר (וכן מובן מהמאירי) ניתן להבין שהחשש העיקרי לגורל לחלוקת נתחים בשבת הינו משום שיבואו לידי מידה ומשקל. בנידון דידן כמו כן יש מקום לחשוש שיוציאו החיילים

105 ושמעתי בשם הרב גדעון בן משה שלאחר עיון מחודש במציאות המתפתחת התיר למעשה הגר"ע יוסף זצ"ל. ובספר אוהלה של תורה (חי"א סק"י"א) מביא הרב אריאל שליט"א עוד צדדים להקל אף לספרדים במספר הסתייגויות.

106 הרב המגיד כתב שבבשר קודשים מותר לעשות בשבת הגרלה משום חיבוב מצוה אך המג"א לא הסכים אף בזה.

עטים לצורך כתיבת חישוב שעות השמירה, או לבחינת 'טבלת הצדק' בה רשום האם כבר קיבלו משימת שמירה או תורנויות מעין זו שקיבלו עכשיו. אך כאשר מדובר בבני משפחה או בבני חבורה (כף החיים שם), מביא הרמב"ם (שבת כג, יז) שאין חוששים למידה ומשקל, גם אם מדובר בנתחים במידה שונה ומחיר שונה. וכ"כ הר"ן (דף סג, ב ברי"ף), 'פיסקא', המאור והמ"מ.

ולעומת זאת לדעת הר"ף (שם), והרא"ש (שבת כג, יג) אסור, שמא יגיע לעשות כך בין אחרים.

וכתב במשנה ברורה (שכב, כב), שאף בחול כאשר מחיר המנות אינו שווה, יש לאסור, ולמרות שאין צד גזל בין בני הבית, **יש לחוש שמא יתרגלו לשחק בקוביה**. אבל על מנות שהן שוות במחירן, מותר לעשות גורל בשבת בין בני הבית. וכ"כ הרשב"א בחידושו בשם הראב"ד.

בשו"ע (או"ח שכב, ו) סתם כדעת הר"ף והרא"ש, והזכיר את הרמב"ם כדעת יש אומרים. משמע שהתכוון לפסוק לחומרא¹⁰⁷.

בנוגע להגרלות פרסים לילדים שהמלמד מחלק להם פרסים לעידוד הלימוד, יש שרצו לדונו כבעל הבית שהפרסים שייכים לו, שאם אינם שווים במחירם, לר"ף ולרא"ש יהיה אסור, ולנוקטים כשיטת הרמב"ם, יהיה מותר, וכאשר הפרסים שווים במחירם לכו"ע (לפי שיטה זו שהמלמד הינו בעל הבית) יהיה מותר להגרילם בשבת¹⁰⁸.

וכתב בעל החיי אדם (הלכות שבת כלל לח, סיעף יב) :

אסור להטיל גורל בשבת ואפי' על ידי נכרי שמא יכתוב ואפילו אם החלקים שווים. ועם בני ביתו והוא נותן להם משלהם, מותר

ולמעשה במשנה ברורה (שכב, ס"ק כד-כה) פסק ע"פ המגן אברהם שלהגריל מי יעלה בתורה בשבת או מי יאמר קדיש – מותר, שכן היו מפיסין במקדש וכו'. ובשבט הלוי (ח"ט, סימן עח) כתב שמותר לערוך הגרלות בשבת ויום טוב בחברות תהילים ומתמידים לצורך כעין זה.

אולם בספר החיים כתב דעל ידי פתקאות אסור, דיש בזה משום גזירה שמא נקרא בשטרי הדיוטות, או שמא ישכח איזה אדם ויבוא לכתוב¹⁰⁹.

ובגמרא במסכת שבת (קמח, ב) מובא :

מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב.

ונחלקו בגמרא (קמט, א) בטעם האיסור. רב ביבי אמר : שמא ימחוק, ואביי סבר : גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות.

הרמב"ם (שבת כג, יז), כאמור, כתב שאסור להפיס ולשחק בקוביא (והכניסם בדין אחד) מפני שהוא כמקח וממכר. וכך פסק הסמ"ג (מצוה ל"ת סה, כב-כג).

107 וכ"כ בספר מנוחת אהבה (ח"א פרק י, סעיף טז).

108 אם כי מספר רבנים אסרו כלל הגרלות בשבת אף לילדים בחוגי תהילים וכדומה וכך שמעתי בשם רבה של העיר חולון הרב אברהם יוסף שליטי"א, וני"ל משום לא פלוג.

109 ועיין בבאר היטב (סימן שכג וסימן שז) בטי"ז ובמ"א, שהעירו שבמקדש היה הפיס באצבעות ולא בכתיבה.

ונראה לכאורה שבדבר מצווה שאינו חפץ ולצורך היום (ולא למוצאי שבת), יהיה מותר. וכן משמע מתשובת הצמח צדק (סימן כו) .

ד. סיכום

- א. מטלת השמירה או התורנות מוטלת באופן שווה על כל החיילים, ועל כן ניתן להגדירם בני משפחה אחת.
- ב. מן הדין נראה שטוב שלא לעשות הגרלה בשבת, באם ניתן היה לעשות זאת קודם השבת.
- ג. הרוצה להגריל לצורך מצווה או לצורך חיבוב מצווה - נראה שיש על מי שיסמוך. אולם נראה שטוב שלא יעשו את הגרלה באמצעות פתקים, אלא כל אחד יבחר מספר (מתוך ספר למשל, כגון: שאם יפתח את הספר בעמוד 21, יספור 21 ראשים, ומי שיוצא יקבל את משימת השמירה במקום שהוגדר וכדו'), ואז יהיה דומה יותר לפיס שהיו עושים במקדש. שכן בפועל נראה שלעיתים ישנם כאלה שאינם שומרי תומ"צ, וירצו ליטול חלק בהגרלה על מקומות השמירה או התורנות, ויכתבו את שמם וכדו'. ובדרך הנזכרת, ימנעו מהחשש שמא יכתוב ושמא יקרא בשטרי הדיוטות.